

Ο υποφώσκων συγγραφέας

Τριάντα χρόνια τώρα γράφω. Από καιρό το λέω αυτό. Και λέγε λέγε έπαψε να είναι αλήθεια, επειδή μπήκα στα τριάντα ένα χρόνια. Πάντως είναι ωραίο να λέω ότι γράφω μυθιστορήματα τριάντα χρόνια τώρα. Ναι, δεν είναι απόλυτα σωστό αυτό. Ενδιάμεσα έχω γράψει κι άλλα πράγματα, δοκίμια, κριτικές, κείμενα για την Ιστανμπούλ και για την πολιτική, ή ομιλίες για συναντήσεις σαν αυτή... Η πραγματική μου δουλειά όμως, αυτό που με δένει με τη ζωή, είναι η συγγραφή μυθιστορήματος... Πάρα πολλοί εξαίρετοι συγγραφείς γράφουν για μεγαλύτερα διαστήματα, πενήντα χρόνια ας πούμε, χωρίς να δίνουν ιδιαίτερη σημασία σε αυτό... Ιδιαίτερα αγαπημένοι μου συγγραφείς, στους οποίους επιστρέφω συχνά για να τους ξαναδιαβάσω με θαυμασμό, όπως ο Τολστόι, ο Ντοστογιέφσκι ή ο Τόμας Μαν, είχαν ενεργό συγγραφική ζωή όχι τριάντα αλλά παραπάνω από πενήντα χρόνια... Γιατί λοιπόν αναφέρω τα τριάντα χρόνια; Επειδή θέλω να μιλήσω για τη συγγραφή, για τη μυθιστοριογραφία, σαν να μιλάω για μια συνήθεια.

Για να είμαι ευτυχισμένος, πρέπει να παίρνω καθημερινά μια δόση λογοτεχνίας. Ξέρετε, όπως κάποιοι ασθενείς που πρέπει να πίνουν καθημερινά μια κουταλιά από ένα συγκε-

κριμένο φάρμακο. Στα παιδικά μου χρόνια ένωσα βαθιά λύπη για τους διαβητικούς όταν έμαθα ότι για να ζουν φυσιολογικά, όπως όλοι, πρέπει να κάνουν καθημερινά ενέσεις· θυμάμαι ότι σκέφτηκα πως είναι «μισοπεθαμένοι». Ιδιαίτερα τον καιρό που ήμουν νεαρός συγγραφέας, είχα την εντύπωση ότι αυτοί που έλεγαν πως είχα «αποκοπεί από τη ζωή», εννοούσαν πως ήμουν «μισοπεθαμένος» – σχεδόν φάντασμα, αν θέλουμε μπορούμε να το πούμε κι έτσι. Είναι φορές που σκέφτομαι ότι είμαι ενδεχομένως νεκρός και προσπαθώ με τη λογοτεχνία να φέρω πίσω στη ζωή το πτώμα που κουβαλάω μέσα μου. Η λογοτεχνία μου είναι απαραίτητη, σαν φάρμακο. Η λογοτεχνία, που πρέπει να «παιρνω» καθημερινά, σαν φάρμακο που δίνεται με το κουταλάκι ή με τη μορφή ενέσεων, πρέπει να είναι ορισμένων προδιαγραφών.

Πρώτο και κυριότερο, το φάρμακο πρέπει να είναι καλό. Όταν λέω καλό, εννοώ να είναι «αληθινό» και δυνατό. Αν διαβάσω ένα πυκνό, βαθύ απόσπασμα σ' ένα μυθιστόρημα, όταν μπω στον κόσμο του που πιστεύω ότι είναι αληθινός, αυτό με κάνει πιο ευτυχημένο απ' οτιδήποτε άλλο και με δένει με τη ζωή. Επιπλέον, προτιμώ ο συγγραφέας του να έχει πεθάνει. Για να μη σκοτεινιάσει η σκιά από ένα συννεφάκι ζήλιας τον αυθόρμητο θαυμασμό μου. Όσο μεγαλώνω, βλέπω ότι τα καλύτερα βιβλία έχουν γραφτεί από συγγραφείς που έχουν πεθάνει. Κι αν δεν έχουν πεθάνει, οι παρουσίες τους μοιάζουν με φαντάσματα. Γι' αυτό όταν τους συναντάμε στο δρόμο αναστατωνόμαστε, δεν πιστεύουμε στα μάτια μας, τους κοιτάζουμε από μακριά έκθαμβοι. Κάποιοι θαρραλέοι, πολύ λίγοι, τρέχουν και τους ζητούν αυτόγραφα. Καμιά φορά σκέφτομαι ότι έπειτα από λίγο καιρό, όταν θα είναι κι αυτοί νεκροί, τα βιβλία τους θα κερδίσουν ακόμη καλύτερη θέση στην καρδιά μας. Όχι βέβαια ότι γίνεται πάντοτε έτσι...

Όταν η καθημερινή «δόση λογοτεχνίας» είναι αυτό που

γράφω ο ίδιος, τότε τα πράγματα είναι τελείως διαφορετικά. Επειδή για όσους μοιράζονται το βάσανό μου η καλύτερη θεραπεία, η μεγαλύτερη πηγή ευτυχίας, είναι το γράψιμο μιας καλής, μισής σελίδας τη μέρα. Τριάντα χρόνια τώρα, σχεδόν κάθε μέρα, γράφω δέκα ώρες την ημέρα, καθισμένος στο γραφείο μου. Αυτό που μπορώ να παρουσιάσω, να εκδώσω, κατά μέσο όρο καθημερινά, στα τριάντα αυτά χρόνια, είναι λιγότερο από μισή σελίδα. Κατά πάσα πιθανότητα, είναι λιγότερο καλό από το δικό μου κριτήριο για το «καλό». Νά, λοιπόν, σας έχω παρουσιάσει ήδη δύο σοβαρές αιτίες της δυστυχίας μου.

Παρακαλώ, μη με παρεξηγήσετε: ο συγγραφέας που εξαρτάται από τη λογοτεχνία όπως εγώ, δεν είναι τόσο επιφανειακός ώστε να του αρκούν για να είναι ευτυχημένος η ομορφιά των βιβλίων του, η επιτυχία τους ή ο αριθμός τους. Τη λογοτεχνία δεν τη θέλει για να σώσει τη ζωή του· απλώς, με τη λογοτεχνία του δίνεται ο τρόπος να σώσει τη μέρα που ζει. Κι οι μέρες είναι πάντοτε δύσκολες. Κι η ζωή είναι δύσκολη, επειδή δεν γράφεις. Είναι δύσκολη επειδή δεν μπορείς να γράφεις. Αλλά είναι δύσκολη κι επειδή γράφεις, επειδή το γράψιμο είναι δύσκολο. Το θέμα είναι, με όλες αυτές τις δυσκολίες, να ελπίζουμε να περάσουμε τη μέρα, κι αν το βιβλίο ή η σελίδα που θα μας μεταφέρει σ' έναν καινούργιο κόσμο είναι καλή, να χαιρόμαστε και να είμαστε ευτυχημένοι, έστω για μία μόνο μέρα.

Να σας περιγράψω πώς αισθάνομαι αν μια μέρα δεν είμαι ικανοποιημένος με το γράψιμό μου κι αν για να παρηγορηθώ δεν έχω καταφέρει να χαθώ στις σελίδες κάποιου άλλου καλού βιβλίου. Μέσα σε λίγο χρόνο ο κόσμος στα μάτια μου γίνεται ένα απαίσιο, αφόρητο μέρος· όσοι με ξέρουν καλά, καταλαβαίνουν αμέσως ότι κι εγώ ο ίδιος αρχίζω να μοιάζω με την εικόνα του κόσμου γύρω μου. Για παράδειγ-

μα, η κόρη μου, από την απελπισία που διακρίνει στο πρόσωπό μου το βράδυ μιας τέτοιας μέρας, καταλαβαίνει αμέσως ότι δεν έχω γράψει καλά. Θέλω να της το κρύψω, αλλά δεν τα καταφέρνω. Αυτές τις δύσκολες στιγμές σκέφτομαι ότι είτε ζεις είτε δεν ζεις είναι το ίδιο πράγμα. Δεν θέλω να μιλήσω με κανέναν, αλλά και κανέναν, βλέποντας σε τι κατάσταση είμαι, δεν θέλει να μου μιλήσει. Η αλήθεια είναι ότι κάθε μέρα, μεταξύ μία με τρεις το μεσημέρι, νιώθω να με πλακώνει μια ήπια εκδοχή αυτής της απελπισίας. Αλλά έχω μάθει να χρησιμοποιώ καλά, σαν φάρμακο, το γράψιμο, τα βιβλία, κι έτσι καταφέρνω να σώσω την κατάσταση πριν μεταβληθώ ολότελα στο πτώμα μέσα μου. Όταν τα ταξίδια, πιο παλιά το στρατιωτικό, οι απλήρωτοι λογαριασμοί, κι όπως συμβαίνει τώρα, τα πολιτικά προβλήματα, και ποιος ξέρει πόσα άλλα εμπόδια, δεν μου επιτρέπουν να πάρω το φάρμακό μου, που μυρίζει μελάνι και χαρτί, η δυστυχία με μεταμορφώνει σ' έναν άνθρωπο φτιαγμένο από μπετόν. Δεν μπορώ να γυρίσω ούτε δεξιά ούτε αριστερά, πονούν οι αρθρώσεις μου, βαραίνει το κεφάλι μου, νομίζω ότι ακόμη κι ο ιδρώτας μου μυρίζει διαφορετικά. Αυτή η δυστυχία μοιάζει να μεγαλώνει, γιατί η ζωή είναι γεμάτη από πράγματα που συνωμοτούν για να σε απομακρύνουν από την παρηγοριά της λογοτεχνίας. Βαραίνουν τα μάτια μου, νυστάζω όταν αναγκαστικά συμμετέχω σε μια κοινωνική συγκέντρωση, κουβεντιάζω με φίλους στους διαδρόμους της σχολής, τρώω με συγγενείς μια γιορτινή μέρα, συζητάω αφού δεν μπορώ να κάνω διαφορετικά, με κάποιον καλοπροαίρετο κύριο που ο νους του είναι γεμάτος με χίλια δυο πράγματα και που τον απασχολεί κάτι που είδε στην τηλεόραση, πάω σε μια «επαγγελματική συνάντηση», συμμετέχω σε μια οικογενειακή συγκέντρωση στο μπαϊράμι, βγαίνω για ψώνια, πάω στο συμβολαιογράφο, βγάζω φωτο-

γραφίες για τη βίζα μου. Έχει τύχει πολλές φορές, κι ενώ βρίσκομαι σε ξένο μέρος, για να παρηγορηθώ επειδή δεν μπορώ να γυρίσω στο δωμάτιό μου και να μείνω μόνος, να κοιμάμαι μέρα μεσημέρι.

Ναι, ίσως αυτό που χρειάζομαι πραγματικά δεν είναι η λογοτεχνία, αλλά να μένω μόνος σ' ένα δωμάτιο και να ονειρεύομαι. Τότε, για όλα αυτά τα μέρη με τον πολύ κόσμο, τις οικογενειακές και σχολικές συγκεντρώσεις, τα γιορτινά γεύματα και τους ανθρώπους που συναντώ, φαντάζομαι πολύ όμορφα πράγματα. Βλέπω περισσότερους καλεσμένους στα γιορτινά τραπέζια, τους φαντάζομαι πολύ πιο διασκεδαστικούς. Στη φαντασία μου όλα είναι πολύ πιο ενδιαφέροντα, πιο ελκυστικά, πιο αληθινά. Έχω ήδη αρχίσει να κατασκευάζω τον καινούργιο κόσμο με τα υλικά του παλιού. Και φτάνουμε στην καρδιά του θέματός μας: για να μπορέσω να γράψω καλά, πρέπει να πλήξω· και για να πλήξω, πρέπει να ζω διάφορες καταστάσεις. Επειδή όταν είμαι με πολύ κόσμο, σε κάποιο γραφείο όπου χτυπούν τα τηλέφωνα, όταν ζω τον έρωτα, ζω την παρέα, είμαι σε μια ηλιόλουστη παραλία ή σε μια κηδεία κάτω από τη βροχή ή κάτω από τον ήλιο, αισθάνομαι ότι στην πραγματικότητα είμαι κάπου αλλού παράμερα. Κι αρχίζω να φαντάζομαι. Αν αισθάνομαι απαισιόδοξος, σκέφτομαι μόνο ότι βαριέμαι μέχρι θανάτου. Πάντως, σε κάθε περίπτωση μια φωνή μέσα μου μου λέει: «Γύρνα στο δωμάτιό σου, κάθισε στο γραφείο σου». Δεν ξέρω πώς απαντούν οι άλλοι στη φωνή, όμως όσοι είναι σαν εμένα, έτσι γίνονται συγγραφείς. Νομίζω ότι με αυτό τον τρόπο γράφεται το πεζό κείμενο, το διήγημα, το μυθιστόρημα, όχι η ποίηση. Τώρα έχουμε κάποιες πληροφορίες για τις ιδιότητες του φαρμάκου που πρέπει να παίρνω καθημερινά. Μπορούμε τώρα να δούμε ότι τα ενεργά συστατικά του είναι η πραγματική ζωή και η ζωή της φαντασίας.

Η χαρά αυτής της ομολογίας, αλλά και ο φόβος επειδή θα μιλήσω με ειλικρίνεια για τον εαυτό μου, με οδηγούν να μοιραστώ μαζί σας μια σημαντική και σοβαρή ενόραση. Ας περάσω αμέσως σε αυτό. Προτείνω την απλή θεωρία ότι η συγγραφή είναι «φάρμακο», παρηγοριά: μερικοί συγγραφείς όπως εγώ επιλέγουν τα θέματα των μυθιστορημάτων τους και τη μορφή τους ανάλογα με την καθημερινή τους ανάγκη για ονειροφαντασίες. Όλοι ξέρουμε ότι ένα μυθιστόρημα για να γραφτεί χρειάζεται πολλή σκέψη, ενθουσιασμό, θυμό, επιθυμίες. Γράφουμε για να εντυπωσιάσουμε την αγαπημένη μας, για να εκδικηθούμε κάποιον που μας έχει θυμώσει, για να μιλήσουμε για κάτι που αγαπάμε πολύ, για να προσποιηθούμε ότι ξέρουμε κάτι για το οποίο δεν ξέρουμε τίποτε, για να νιώσουμε χαρά επειδή θυμόμαστε, αλλά και επειδή ξεχνάμε, για να αγαπηθούμε, για να μας διαβάσουν, γράφουμε από πάθος για την πολιτική, από προσωπικό ενδιαφέρον, από προσωπικές εμμονές· αιτίες πολλές, όπως αυτές, ακατανόητες και σκοτεινές μας οδηγούν κρυφά ή φανερά στο γράψιμο... Όλα τα παραπάνω μας προτρέπουν να φανταζόμαστε πράγματα για τα οποία θέλουμε να γράψουμε. Δεν ξέρουμε με ποιον τρόπο ακριβώς μας ενεργοποιούν, όταν όμως γράφουμε θέλουμε να τα νιώθουμε σαν ζωγόνο αεράκι, που δεν ξέρουμε από πού έρχεται. Μάλιστα στις σκοτεινές αυτές προτροπές παραδινόμαστε και λίγο σαν ναυτικοί που παραδίνονται στο άγνωστο... Αν και, σε με γωνιά του νου μας, ξέρουμε σε ποιο σημείο του χάρτη βρισκόμαστε, πού θέλουμε να πάμε. Ακόμη κι όταν έχω παραδοθεί απόλυτα στον άνεμο, όπως μου λένε, τουλάχιστον, κάποιοι συγγραφείς που ξέρω καλά και που θαυμάζω, ξέρω πού κατευθύνομαι. Κάνω από πριν ένα σχέδιο, μοιράζω σε κεφάλαια την ιστορία που θέλω να διηγηθώ, υπολογίζω και σημειώνω στο χάρτη μου ποια λιμάνια θα επισκεφθεί το κα-

ράβι μου, τι θα φορτώσει αλλά και τι θα πρέπει να ξεφορτώσει, πόσο χρόνο θα κρατήσει το ταξίδι μου. Αν σε κάποιο σημείο τα πανιά μου φουσκώσουν με τον αέρα που θα φυσήσει από κάπου αναπάντεχα, δεν αντιστέκομαι στην αλλαγή πορείας της ιστορίας μου. Γιατί αυτό που επιδιώκει στην πραγματικότητα ένα καράβι που ταξιδεύει με φουσκωμένα πανιά είναι το αίσθημα της πληρότητας, της αριότητας. Σαν να ψάχνω το ιδιαίτερο εκείνο μέρος, τη χρονική στιγμή που όλα τα πράγματα συνδέονται μεταξύ τους, συσχετίζονται, το καθένα αντιλαμβάνεται την ύπαρξη του άλλου. Όσπου ο αέρας σιγά σιγά πέφτει και τότε βρίσκομαι κάπου απάνεμα, όπου όλα είναι ακινητοποιημένα. Κι όμως, ακόμη και σε αυτά τα ήρεμα νερά κάτω από την ομίχλη, διαισθάνομαι ότι υπάρχουν πράγματα που θα εξασφαλίσουν την αργή πρόοδο του μυθιστορηματός μου...

Ός προς το θέμα της ποιητικής έμπνευσης, θα ήθελα κι εγώ να μου συμβούν όσα περιγράφω στο μυθιστόρημά μου με τον τίτλο *Χιόνι*. Είναι το είδος της έμπνευσης, που ο Κόλεριτζ περιγράφει ότι είχε όταν έγραφε το ποίημά του «Κουμπλάι Χαν»... Θα ήθελα να μου έρχονται κι εμένα, σαν έμπνευση, καταστάσεις και δραματοποιημένες σκηνές από μυθιστορήματα (όπως έρχονταν τα ποιήματα στον Κόλεριτζ, ή στον Κα, τον ήρωα του μυθιστορηματός μου *Χιόνι*). Αν περιμένεις υπομονετικά, με προσήλωση, γίνεται κι αυτό. Γράφω μυθιστόρημα θα πει είμαι ανοιχτός στις προτροπές που ανέφερα, στους αέρηδες, στις στιγμές έμπνευσης, στα σκοτεινά μέρη του νου και στις στάσιμες, γεμάτες ομίχλη στιγμές του.

Γιατί τι άλλο είναι ένα μυθιστόρημα αν όχι μια ιστορία που επιτρέπει να της φουσκώνουν τα πανιά όλοι οι αέρηδες, ανταποκρίνεται σε κάθε μορφής έμπνευση, συγκεντρώνει τις ονειροφαντασίες μας σ' ένα σύνολο μεστό από

νοήματα. Και το πιο σημαντικό: το μυθιστόρημα είναι κι ένα καλάθι, που περιέχει τον κόσμο της φαντασίας μας, αυτόν που θέλουμε να κρατάμε πάντοτε ζωντανό κι έτοιμο προς χρήση. Τα μυθιστορήματα αποτελούνται από μικρά κομμάτια ονείρων, που μας βοηθούν, από τη στιγμή που αρχίζουμε να τα ζούμε, να ξεχάσουμε τον βαρετό κόσμο μας. «Γράφε γράφε» διευρύνουμε αυτά τα όνειρα, κι ο δεύτερος αυτός κόσμος μεγαλώνει, γίνεται αρτιότερος, αναδεικνύει τις λεπτομέρειές του. Γράφοντας γνωρίζουμε τον καινούργιο αυτό κόσμο, κι όσο τον γνωρίζουμε τόσο πιο εύκολα τον έχουμε μόνιμα στο μυαλό μας. Όταν είμαι στα μισά ενός μυθιστορήματος, αν είμαι ικανοποιημένος από το γράψιμό μου, μπορώ πολύ εύκολα να μπω στα όνειρα του δεύτερου αυτού κόσμου. Τα μυθιστορήματα, όταν διαβάζονται κι ακόμη περισσότερο όταν γράφονται, είναι καινούργιοι κόσμοι τους οποίους διασχίζουμε ευτυχημένοι: με τη μορφή που έχουν, ο συγγραφέας εύκολα μεταφέρει στα μυθιστορήματα τα όνειρα που θα ήθελε να επεξεργαστεί. Κι όπως προσφέρουν ευτυχία στον καλό αναγνώστη, έτσι εξασφαλίζουν και στον καλό συγγραφέα έναν ασφαλή, υγιή, καινούργιο κόσμο τον οποίο μπορεί να επισκέπτεται οποιαδήποτε ώρα της ημέρας και να νιώθει ευτυχημένος. Αν αισθάνομαι ικανός να δημιουργήσω, έστω και σε μικρή κλίμακα, τον υπέροχο αυτό κόσμο, αισθάνομαι ευτυχημένος μόλις πλησιάζω στο γραφείο μου, στα χειρόγρατά μου. Στη στιγμή, από τον συνηθισμένο, βαρετό κόσμο που ξέρουμε μεταφέρομαι στον άλλο, τον ευρύ κι ανεξάρτητο, και τις περισσότερες φορές δεν θέλω ούτε να γυρίσω πίσω ούτε να φτάσω στο τέλος του μυθιστορήματός μου εξαντλώντας τον δεύτερο κόσμο. Το αίσθημα αυτό συγγενεύει με την επιθυμία του καλού αναγνώστη που μαθαίνει ότι γράφω καινούργιο μυθιστόρημα: «Σας παρακαλώ, ας είναι μεγάλο αυτό το μυθιστόρημά σας!»

Μπορώ να καυχηθώ ότι τα λόγια αυτά τα ακούω εκατοντάδες φορές συχνότερα από το αιώνιο παράγγελημα: «Ας είναι σύντομο!» των κακών εκδοτών μου.

Πώς γίνεται και τα προϊόντα μιας συνήθειας που έχει σχέση με το προσωπικό γούστο και την ευτυχία ενός ανθρώπου να τραβούν το ενδιαφέρον τόσο πολλών ανθρώπων; Όσοι έχουν διαβάσει το *Με λένε Κόκκινο* θυμούνται τη Σεκιουρέ στο τέλος του μυθιστορήματος να λέει ότι είναι ανοησία να επιχειρεί κάποιος να εξηγήσει τα πάντα. Η άποψή μου για το θέμα αυτό ταιριάζει με την άποψη της Σεκιουρέ, κι όχι τόσο με του Ορχάν, του μικρού ήρωά μου, που είναι και συνονόματός μου, τον οποίο η μητέρα του Σεκιουρέ υποτιμά λιγάκι. Όμως, με την άδειά σας, ας κάνω πάλι μια βλακεία, ας φερθώ σαν τον Ορχάν, κι ας προσπαθήσω να εξηγήσω γιατί οι ονειροφαντασίες, που είναι το φάρμακο του συγγραφέα, μπορεί να γίνουν και φάρμακο των άλλων: γιατί αν είμαι απόλυτα δοσμένος στο μυθιστόρημά μου και γράφω καλά, αν δηλαδή έχω απομακρυνθεί από την γκρίνια του τηλεφώνου, από τα προβλήματα, τις απαιτήσεις και τη βαρεμάρα της καθημερινότητας, οι κανόνες του ελεύθερου παράδεισου όπου έχω φτάσει με το μυθιστόρημά μου, του παράδεισου όπου δεν ισχύουν οι νόμοι της βαρύτητας, μου θυμίζουν τα παιχνίδια που έπαιζα όταν ήμουν μικρός. Θαρρείς, όλα έχουν απλοποιηθεί, και στην απλότητα αυτή, τα σπίτια, τα αυτοκίνητα, τα καράβια, τα κτίρια, που είναι όλα γυάλινα για να βλέπω μέσα, αρχίζουν να μου αποκαλύπτουν τα μυστικά τους. Η δουλειά μου είναι να διαισθάνομαι τους κανόνες, να τους ακούω· να βλέπω με καλή διάθεση το εσωτερικό των σπιτιών, να μπαίνω με τους ήρωές μου στα λεωφορεία, στα αυτοκίνητα και να τριγυρίζω στην Ιστανμπούλ, να πηγαίνω σε μέρη που τα βαριέμαι πια, να βλέπω με καινούργια μάτια όσα δεν μου αρέσουν, και με αυτό τον τρόπο να τα μετα-

μορφώνω· να διασκεδάζω ανεύθυνα· κι όσο διασκεδάζω, όπως λένε και για τα παιδιά, να μαθαίνω.

Η ωραιότερη πλευρά του επαγγέλματος, αν είσαι δημιουργικός συγγραφέας, είναι η δυνατότητα που έχεις να ξεχνήσαι σαν παιδί που γράφει, να είσαι ανεύθυνος ενώ διασκεδάσεις με την καρδιά σου, να παίζεις με τους κανόνες του κόσμου που ξέρουμε, σαν να είναι παιχνίδια, κι όσο τα κάνεις αυτά, να αισθάνεσαι ότι το γράψιμο δεν είναι μόνο παιδιάστικη κι ακηδεμόνευτη γιορτή, αλλά και μια βαριά ευθύνη, γιατί με δική σου ευθύνη αργότερα οι αναγνώστες θα παρασυρθούν από την ιστορία. Ο συγγραφέας μπορεί να παίζει όλη μέρα, όμως βαθιά μέσα του ξέρει ότι είναι σοβαρότερος απ' όλους. Κι αυτό επειδή μπορεί να δει την ουσία των πραγμάτων με τον τρόπο που μόνο τα παιδιά μπορούν. Έχοντας βρει το κουράγιο να βάλει τους όρους του παιχνιδιού που ο ίδιος στήνει τώρα με απόλυτη ελευθερία, αισθάνεται ότι οι αναγνώστες θα τον ακολουθήσουν παρασυρμένοι από την έλξη των κανόνων, της γλώσσας, των προτάσεών του, κατά συνέπεια της ιστορίας. Γράφω σημαίνει έχω τη δεξιότητα να κάνω τον αναγνώστη να πει «αυτό ετοιμαζόμουν να πω κι εγώ, όμως δεν κατάφερα να γίνω τόσο παιδί».

Είναι φορές που δεν μπορώ να επιστρέψω στην παιδική αθωότητα του κόσμου που ξερεύνησα, δημιούργησα, έστησα κι ανέπτυξα με τη φαντασία μου, αφήνοντας τα πανιά μου να φουσκώσουν στους αναπάντεχους αέρηδες σκυμμένος στο χάρτη μου. Συμβαίνει σε όλους τους συγγραφείς αυτό. Δηλαδή, καμιά φορά σκαλώνω κάπου ή μετά από κάποιο διάλειμμα δεν μπορώ να συνεχίσω το μυθιστόρημά μου από κει που το άφησα. Όταν βρίσκομαι στην πολύ γνωστή σε όλους αυτή κατάσταση, ίσως αντιμετώπιζω λιγότερες δυσκολίες απ' ό,τι άλλοι συγγραφείς· ακόμη κι αν δεν μπορώ να γυρίσω στην ιστορία μου από κει που την άφησα, βρί-

σκω ένα άλλο κενό, σ' ένα άλλο κεφάλαιο, κοιτάζοντας με προσοχή το χάρτη μου. Όχι ότι αυτό είναι πολύ σημαντικό. Φέτος, όταν αντιμετώπισα αυτή τη δυσκολία ενώ με παιδεύαν κάποια πολιτικά προβλήματα, κατάλαβα ότι είχα ανακαλύψει κάτι ενδιαφέρον σχετικά με τη μυθιστοριογραφία. Θα προσπαθήσω να σας εξηγήσω.

Μια δίκη σε βάρος μου και η πολιτική κατάσταση στην οποία βρέθηκα μπλεγμένος μ' έκαναν περισσότερο «πολιτικό», «σοβαρό» και «υπεύθυνο» απ' όσο θέλω να είμαι. Ας πούμε, χαμογελώντας: «Θλιβερή κατάσταση, κι ακόμη πιο θλιβερή ψυχολογική κατάσταση». Γι' αυτό δεν μπορούσα να βρω την παιδική αθωότητα που είναι απαραίτητη για τη συγγραφή μυθιστορήματος... Το κατάλαβα αυτό, δεν μου προκαλούσε έκπληξη. Σκεφτόμουν πως όταν τα πράγματα σιγά σιγά θα καταλάγιαζαν, θα ξανάβρισκα την «ανευθυνότητα», που την είχα χάσει προσωρινά, την επιθυμία μου να παίζω σαν παιδί, την ειρωνική μου διάθεση, ότι θα τελείωνα το μυθιστόρημά μου που το δούλευα τρία χρόνια. Παρ' όλα αυτά, κάθε πρωί, πολύ πριν ξυπνήσουν τα δέκα εκατομμύρια κάτοικοι της πόλης όπου ζούσα, της Ιστανμπούλ, καθόμουν στο γραφείο μου και στη σιωπή της νύχτας που τελείωνε, προσπαθούσα να ξαναμπώ στο μυθιστόρημα που είχε μείνει στη μέση. Ζόριζα τον εαυτό μου για να τα καταφέρω, έπρεπε να κάνω μεγάλη προσπάθεια για να μπω στον δεύτερο κόσμο που τόσο αγαπούσα. Όσπου στο τέλος, κι έπειτα από πολλή προσπάθεια, έβλεπα να περνούν από το νου μου σκηνές από ένα μυθιστόρημα που ήθελα να γράψω, κάποιο άλλο μυθιστόρημα από αυτό που έγραφα. Τις στενόχωρες και θλιβερές εκείνες μέρες, κάθε πρωί, μου έρχονταν σκηνές, προτάσεις, ήρωες, παράξενες λεπτομέρειες όχι από το μυθιστόρημα που έγραφα τρία χρόνια αλλά από κάποιο άλλο... Έπειτα από λίγο καιρό, άρχισα να γράφω

κομμάτια από αυτό το μυθιστόρημα σ' ένα τετράδιο, να σημειώνω λεπτομέρειες που δεν είχα σκεφτεί μέχρι τότε. Το μυθιστόρημα αυτό αφορούσε τους πίνακες ενός νεκρού, σύγχρονου ζωγράφου... Έκανα σκέψεις τόσο για τον νεκρό ζωγράφο όσο και για τα έργα του. Όσπου κατάλαβα ότι τις θλιβερές εκείνες μέρες δεν μπορούσα να επιστρέψω στην παιδική ανευθυνότητά μου. Δεν μπορούσα να γυρίσω στην παιδικότητα, μπορούσα μόνο να γυρίσω στα παιδικά μου χρόνια, στην εποχή που ονειρευόμουν να γίνω ζωγράφος και ζωγράφιζα συνέχεια (όπως περιγράφω στο βιβλίο μου *Ιστανμπούλ*).

Αργότερα, όταν η δίωξη εναντίον μου έπαψε, επέστρεψα στο μυθιστόρημα που έγραφα, το *Μουσείο της Αθωότητας*. Σήμερα σκέφτομαι ότι μια μέρα θα γράψω και το μυθιστόρημα που μου ερχόταν σκηνή σκηνή στο νου, τις μέρες που δεν μπορούσα να επιστρέψω στην παιδικότητα αλλά μόνο στα πάθη της παιδικής μου ηλικίας. Όμως μετά απ' όλη αυτή την εμπειρία μπορώ να πω ότι έχω μάθει κάτι σημαντικό για τη μυστηριώδη τέχνη της γραφής.

Αυτό μπορώ να το περιγράψω καλύτερα χρησιμοποιώντας, και αλλάζοντας, ώστε να μ' εξυπηρετεί, τον όρο υποφώσκων αναγνώστης (implied reader), του κριτικού της λογοτεχνίας και θεωρητικού Βόλφγκανγκ Ίζερ. Ο Ίζερ έχει αναπτύξει μια εξαιρετική, αναγνωστικοκεντρική θεωρία (reader oriented). Υποστηρίζει ότι το νόημα του μυθιστορήματος που διαβάζουμε δεν είναι μόνο στο κείμενο που διαβάζουμε, ούτε στο περιβάλλον όπου γράφεται ένα βιβλίο, αλλά σ' ένα χώρο ανάμεσα στα δύο. Σύμφωνα με την άποψή του, το νόημα ενός βιβλίου αποκαλύπτεται όταν το βιβλίο διαβάζεται· με αυτό τον τρόπο ο Ίζερ αναθέτει έναν πολύ ουσιαστικό ρόλο, καθαρά προσωπικό, στον «υποφώσκοντα» αναγνώστη.

Αυτή τη θεωρία θυμήθηκα όταν, αντί του βιβλίου που ήθελα να συνεχίσω να γράφω, φανταζόμουν σκηνές, προτάσεις, λεπτομέρειες από ένα ολότελα διαφορετικό βιβλίο, και σκέφτηκα ότι για κάθε βιβλίο που είναι έτοιμο προς συγγραφή (ακόμη και το δικό μου, που το έχω αφήσει ατελείωτο) πρέπει να υπάρχει ένας υποφώσκων συγγραφέας. Θα τελειώνα το βιβλίο μου, μόνο αν μπορούσα να γίνω ο υποφώσκων συγγραφέας του... Όμως, με όλα τα πολιτικά προβλήματα που είχαν προκύψει ή, όπως συμβαίνει τις περισσότερες φορές, εξαιτίας της καθημερινότητάς μου με τους απλήρωτους λογαριασμούς, τα τηλεφωνήματα, τις οικογενειακές συγκεντρώσεις δεν μπορούσα να γίνω ο υποφώσκων συγγραφέας του υπέροχου βιβλίου μου που ήθελα να γράψω. Τώρα, οι δύσκολες μέρες πέρασαν, επέστρεψα στο βιβλίο μου και χαίρομαι καθώς σκέφτομαι ότι σύντομα θα το τελειώσω. (Είναι μια ιστορία αγάπης που εκτυλίσσεται από το 1975 έως τις μέρες μας, ανάμεσα στους πλουσίους της Ιστανμπούλ, στους κοσμικούς της Ιστανμπούλ όπως θέλουν να τους λένε οι εφημερίδες...) Μετά απ' όλη αυτή την εμπειρία, κατάλαβα ότι τριάντα χρόνια τώρα είμαι αφοσιωμένος, με όση δύναμη διαθέτω, στην προσπάθειά μου να είμαι ο υποφώσκων συγγραφέας των βιβλίων μου. Ίσως αυτό είναι πολύ σημαντικό για μένα, επειδή πάντοτε θέλω να γράφω μεγάλα, πολυσέλιδα, φιλόδοξα βιβλία κι επειδή γράφω σιγά. Δεν είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς ένα βιβλίο. Είναι σαν να φαντάζεται ότι είναι κάποιος άλλος, κι εγώ αυτό το κάνω πάρα πολύ συχνά. Το δύσκολο είναι να γίνει κανείς ο υποφώσκων συγγραφέας του βιβλίου που φαντάζεται.

Ας μην παραπονιέμαι. Για να έχω γράψει μέχρι τώρα επτά βιβλία, έστω και πιέζοντας τον εαυτό μου, σημαίνει ότι μπορώ να γίνω ο συγγραφέας που θα γράψει το βιβλίο που ονειρεύομαι. Τώρα ξέρω ότι πίσω μου έχω αφήσει, μα-

ζί με τα βιβλία που έγραψα, και μερικά φαντάσματα συγγραφέων. Καθένας από τους επτά διαφορετικούς υποψήφιοι συγγραφείς που μου μοιάζουν, με την υπευθυνότητα και τη σοβαρότητα που χαρακτηρίζουν τα παιδιά όταν παίζουν, διηγήθηκε με τον τρόπο που αυτός πιστεύει και ξέρει πώς έβλεπε τη ζωή και τον κόσμο, τα τριάντα αυτά χρόνια, από την Ιστανμπούλ, από ένα παράθυρο που μοιάζει με το δικό μου.

Θέλω πολύ να ζήσω και τα επόμενα τριάντα χρόνια γράφοντας μυθιστορήματα, παίρνοντας κάθε φορά με αυτή την αφορμή άλλη ταυτότητα.

2

Ο πατέρας μου

Στο σπίτι πήγα αργά το βράδυ. Μου είπαν ότι ο πατέρας μου είχε πεθάνει. Πονάω όταν ξαφνικά μια εικόνα από τα παιδικά μου χρόνια σκαλώνει στο νου μου: ο πατέρας μου στο σπίτι με κοντό παντελόνι, από κάτω φαίνονται τα λεπτά του πόδια.

Στις δύο η ώρα ξαναπήγα στο σπίτι να τον δω για τελευταία φορά. «Είναι μέσα, στο δωμάτιο», μου είπαν, πήγα. Πολύ αργότερα, όταν κόντευε να ξημερώσει, τα σοκάκια στο Νισάντας, η λεωφόρος Βαλίκοναϊ ήταν άδεια και κρύα, τα φώτα στις βιτρίνες μου φαίνονταν μακρινά και ξένα.

Το πρωί άυπνος, σαν να ζούσα σε όνειρο, απάντησα στο τηλέφωνο, μίλησα με τον κόσμο που ερχόταν να με συλλυπηθεί, ασχολήθηκα με τα γραφειοκρατικά, κι όταν ξέμπλεξα με τα σημειώματα, τις επιθυμίες, τις προσευχές και τις μικροπαρεξηγήσεις, καθώς έγραφα το αγγελτήριο του θανάτου του, νομίζω ότι κατάλαβα γιατί σε όλους τους θανάτους η κηδεία μοιάζει να είναι πιο σημαντική από το νεκρό.

Το απόγευμα για να διεκπεραιώσουμε όλα τα διαδικαστικά και να ετοιμάσουμε τον τάφο πήγαμε στο νεκροταφείο του Εντιρνέκαπι. Όταν ο αδελφός μου κι ο εξάδελφός μου μπήκαν στο μικρό γραφείο της διεύθυνσης του νεκρο-

ταφείου, μείναμε μόνοι με τον ταξιτζή στα μπροστινά καθίσματα του αυτοκινήτου. Τότε ο οδηγός μου είπε ότι με είχε αναγνωρίσει, ήξερε ποιος ήμουν.

«Πέθανε ο πατέρας μου», του είπα. Και αναπάντεχα, χωρίς να το έχω καθόλου σκοπό, άρχισα να του μιλάω για τον πατέρα μου. Του είπα ότι ήταν πολύ καλός άνθρωπος και, το σημαντικότερο, ότι τον αγαπούσα πολύ. Ο ήλιος έδυε. Το νεκροταφείο ήταν σιωπηλό και άδειο. Τα γκρίζα κτίρια που υψώνονταν από πάνω του είχαν χάσει τη συνηθισμένη μουντάδα τους, ακτινοβολούσαν ένα παράξενο φως. Όση ώρα μιλούσα, ένας σιωπηλός, κρύος άνεμος κουνούσε σιγά σιγά τα κυπαρίσσια και τα πλατάνια του νεκροταφείου· η εικόνα αυτή όπως και τα λεπτά πόδια του πατέρα μου αποτυπώθηκαν στη μνήμη μου.

Όταν καταλάβαμε ότι το ταξί έπρεπε να περιμένει πολλή ώρα, ο οδηγός, που μου είπε ότι ήταν συνομήλικός μου, με χτύπησε με κατανόηση, με ειλικρίνεια, δυο φορές στον ώμο κι έφυγε. Ό,τι είπα σε αυτόν δεν το 'χω πει σε κανέναν άλλο. Όμως μια εβδομάδα μετά, αυτό που είχα μέσα μου, έγινε ένα με τις αναμνήσεις, τη θλίψη. Αν δεν έγραφα γι' αυτό, ίσως θα έπαιρνε ακόμη μεγαλύτερες διαστάσεις, θα με πίκραινε ακόμη περισσότερο.

Στο θέμα μπήκα ξεκινώντας εγωιστικά από τον εαυτό μου: «Ο πατέρας μου δεν με μάλωσε ποτέ, ποτέ δεν έσμιξε αποδοκιμαστικά τα φρύδια του, ποτέ του δεν μου έδωσε ούτε έναν μπάτσο», είχα πει στον συνονόμάτό μου ταξιτζή. Δεν ήταν όμως αυτό το πιο σημαντικό. Όταν ήμουν παιδί, κοίταζε με θαυμασμό καθεμιά από τις ζωγραφιές μου, παρατηρούσε, με προσοχή, σαν να είχε να κάνει με αριστούργημα, οποιοδήποτε σακρίφημά μου, γελούσε με την καρδιά του ακόμη και με κάθε άνοστο, κάθε κρύο αστέιο μου. Αν δεν είχα την αυτοπεποίθηση, την οποία χρωστάω στον πα-

τέρα μου, θα μου ήταν πολύ πιο δύσκολο να γίνω συγγραφέας, να κάνω το γράψιμο ζωή μου. Η πίστη του σ' εμάς και η άνεση με την οποία έπειθε τον αδελφό μου κι εμένα ότι ήμασταν έξυπνοι και μοναδικοί προερχόταν από τον ειλικρινή θαυμασμό για τον εαυτό του, την αυτοπεποίθησή του. Πίστευε με παιδική αφέλεια και ειλικρίνεια ότι αφού ήμασταν γιοι του, έπρεπε να είμαστε το ίδιο λαμπεροί, έξυπνοι και ικανοί μ' εκείνον.

Ναι, ήταν έξυπνος: ξαφνικά μπορούσε να απαγγείλει από στήθους ένα ποίημα του Τζενάπ Σαχαμπετίν, να υπολογίσει το δέκατο πέμπτο δεκαδικό ψηφίο του π, να προβλέψει σωστά το τέλος μιας ταινίας που βλέπαμε όλοι μαζί. Του άρεσε να διηγείται ιστορίες για την ευφυΐα του. Διασκέδαζε πολύ λέγοντας πώς τον είχε καλέσει η καθηγήτρια των μαθηματικών στο μάθημά της, στην τελευταία τάξη του λυκείου, ενώ εκείνος ήταν μαθητής γυμνασίου με κοντά παντελονάκια, και πώς ο μικρούς Γκιουντούζ είχε λύσει στον πίνακα το πρόβλημα που δεν μπορούσαν να λύσουν οι μεγαλύτεροι μαθητές, ενώ η δασκάλα έλεγε όλο «Μπράβο» σε αυτόν και «ντροπή σας» στους άλλους. Η εξυπνάδα του μ' έκανε να θέλω να του μοιάσω αλλά και να τον ζηλεύω λίγο.

Το ίδιο μπορώ να πω και για τη γοητεία του. Όλοι μου έλεγαν ότι του μοιάζω, αλλά ήταν πολύ πιο όμορφος και πολύ πιο γοητευτικός από μένα. Όπως η περιουσία, που είχε κληρονομήσει από τον πατέρα του (τον παππού μου), και που δεν κατάφερε να την εξαντλήσει παρά τις τόσες χρεοκοπίες, έτσι και η γοητεία του είχαν κάνει τη ζωή του εύκολη κι ευχάριστη: η αισιοδοξία του, που τον συνόδευε πάντα ακόμη και στις πιο δύσκολες στιγμές του, η μοναδική αυτοπεποίθησή του κι η αθωότητά του που είχε τις ρίζες της στις καλές προθέσεις του, τον είχαν κάνει διαφορετικό από τους άλλους, είχαν ριζώσει μέσα του, δεν τον εγκατέ-

λειψαν ποτέ. Ο πατέρας μου δεν είχε ανάγκη να κερδίζει τη ζωή του. Μπορούσε να την απολαμβάνει. Ο κόσμος δεν ήταν πεδίο μάχης αλλά χώρος διασκέδασης. Άρχισε να ενοχλείται λίγο όταν συνειδητοποίησε, καθώς περνούσαν τα χρόνια, ότι στον πλούτο, που τον είχε πραγματικά απολαύσει στα νιάτα του, στην εξυπνάδα και τη γοητεία του δεν είχε καταφέρει να προσθέσει, όσο θα του άρεσε, εξουσία και φήμη. Όμως, όπως σε όλα τα πράγματα, έτσι δεν επέτρεψε ούτε σε αυτό να του γίνει εμμονή. Με την παιδική ευκολία που απομάκρυνε τους ανθρώπους, τα πράγματα, τα προβλήματα που τον απασχολούσαν, με την ίδια ευκολία απομάκρυνε και τις στενοχώριες του. Αν και δεν τον θυμάμαι να παραπονιέται πολύ, η ζωή του μετά τα τριάντα, δεν ήταν παρά μια επανάληψη, μια σταθερή κατηφόρα. Ένας διάσημος κριτικός μας, με τον οποίο γευμάτιζε ο πατέρας μου όταν γέρασε, μου είπε μια φορά όταν αργότερα συναντηθήκαμε, με κάποια πικρία: «Ο πατέρας σου δεν έχει κανένα κόμπλεξ!»

Η αισιοδοξία του, τύπου Πίτερ Παν, κι η ευτυχία του τον κράτησαν μακριά από φιλοδοξίες και εμμονές. Το γεγονός ότι δεν απέκτησε ποτέ ταυτότητα λογοτέχνη, αν και κάποτε διάβαζε πολλά βιβλία, ήθελε να γίνει ποιητής κι είχε μεταφράσει τον Γάλλο ποιητή Βαλερί, το αποδίδω στη βεβαιότητά του για το μέλλον και στην οικονομική του άνεση που δεν του άφησαν περιθώρια να παθιαστεί με κάτι. Είχε μια τεράστια βιβλιοθήκη· από τα πρώτα νεανικά μου χρόνια μου άρεσε να τη λεηλατώ ανελήητα. Δεν διάβαζε τα βιβλία με πάθος όπως εγώ, ζαλισμένος από την αναστάτωση που του προκαλούσαν, τα διάβαζε για να διασκεδάσει, για να οδηγήσουν τη σκέψη του κάπου αλλού, τα περισσότερα τα παρατούσε στη μέση. Μ' έχει επηρεάσει πολύ το γεγονός ότι μιλούσε για τον Σαρτρ και για τον Καμί (του ταίριαζαν καλύ-

τερα ως συγγραφείς), τους οποίους είχε δει στο Παρίσι, όπως μιλούσαν οι άλλοι πατεράδες για τους πασάδες ή για θρησκευτικούς ηγέτες. Ο Ερντάλ Ινονού (φίλος του πατέρα μου από την παιδική του ηλικία και συμφοιτητής του στο Πολυτεχνείο), σε μια συνάντησή μας έπειτα από πολλά χρόνια στα εγκαίνια μιας έκθεσης ζωγραφικής στην έπαυλη Τσάνκαγια, μου διηγήθηκε χαμογελώντας ότι σε μια οικογενειακή συνεστίαση όταν ο Ισμέτ πασάς έφερε τη συζήτηση στη λογοτεχνία, ο εικοσάχρονος τότε πατέρας μου τον ρώτησε: «Γιατί δεν έχουμε κι εμείς διεθνώς αναγνωρισμένους συγγραφείς;» Δέκα χρόνια από τότε που άρχισαν να εκδίδονται τα βιβλία μου, μια μέρα ο πατέρας μου, με ύφος συνεσταλμένο, έφερε και μου έδωσε μια μικρή βαλίτσα. Ξέρω πολύ καλά για ποιο λόγο το περιεχόμενό της, ημερολόγια, ποιήματα, σημειώσεις και λογοτεχνικά κείμενα, μ' έκανε να νιώσω άβολα: δεν θέλουμε ο πατέρας μας να είναι ο εαυτός του, θέλουμε να είναι ο πατέρας που εμείς θέλουμε να είναι.

Μου άρεσε πολύ να με πηγαίνει στον κινηματογράφο, να τον ακούω να μιλάει για την ταινία σε κάποιον τρίτο, να κοροϊδεύει τους ανόητους, τους κακούς, τους μικρόψυχους, να λέει για ένα καινούργιο φρούτο που έφαγε, για μια πόλη που επισκέφθηκε, να σχολιάζει μια είδηση, ένα βιβλίο, ήθελα να μ' αγαπάει ακόμη πιο πολύ, να με χαϊδεύει. Μου άρεσε να με πηγαίνει βόλτα με το αυτοκίνητο, γιατί όταν ήμασταν μαζί στο αυτοκίνητο σήμαινε ότι δεν θα εξαφανιζόταν απότομα, τουλάχιστον για αρκετή ώρα. Μου άρεσαν πολύ οι βόλτες με αυτοκίνητο, επειδή τότε έβρισκε την ευκαιρία να μπει στα πιο ευαίσθητα, τα πιο δύσκολα, τα πιο λεπτά θέματα με τρόπο φιλικό, αφού καθώς οδηγούσε δεν μπορούσε να με κοιτάξει κατάματα, και μου άρεσε που ενώ μου μιλούσε για πολλά και διάφορα, έλεγε κι αστεία, έπαιζε με το ραδιόφωνο, σχολίαζε τη μουσική που ακούγαμε.

Περισσότερο όμως απ' οτιδήποτε άλλο μου άρεσε να είμαι κοντά του, να αγγίζω το σώμα του, να βρίσκομαι στο χώρο του. Στο λύκειο, ακόμη και στα πρώτα χρόνια του Πολυτεχνείου, όταν περνούσα την πιο θλιβερή, την πιο «καταθλιπτική» περίοδο της ζωής μου, χωρίς να το παραδέχομαι, ήθελα να έρχεται στο σπίτι να μου διηγείται διάφορα πράγματα, να αλλάζει τη διάθεση της μητέρας μου και τη δική μου. Όταν ήμουν μικρός, ήθελα πολύ να με παίρνει στην αγκαλιά του, να ξαπλώνω δίπλα του, να νιώθω τη μοναδική μυρωδιά του, να τον αγγίζω. Θυμάμαι πολύ μικρός, στη Χάλκη, να μου μαθαίνει κολύμπι: όταν βούλιαζα τρομαγμένος και μ' άρπαζε ξαφνικά για να με σηκώσει, αισθανόμουν ευτυχημένος όχι μόνο επειδή μπορούσα να ανασάνω, αλλά και επειδή αγκάλιαζα σφιχτά το σώμα του. «Μη μ' αφήσεις, μπαμπά», φώναζα, γιατί δεν ήθελα να ξαναπάω στον πάτο.

Όμως μας άφηνε. Πήγαινε μακριά, σε άλλες χώρες, σε άλλα μέρη, σε άγνωστες σ' εμάς γωνιές του κόσμου. Καμιά φορά, κι ενώ διάβαζε ξαπλωμένος στον καναπέ του, σήκωνε το βλέμμα από τη σελίδα του βιβλίου κι άρχιζε να σκέφτεται, να ονειρεύεται. Τότε καταλάβαινα ότι μέσα στον άνθρωπο που ήταν πατέρας μου, υπήρχε ένας κόσμος απροσπέλαστος σ' εμένα, και υποθέτοντας ότι ο πατέρας μου ονειρευόταν μια άλλη ζωή, ανησυχούσα. Καμιά φορά έλεγε: «Αισθάνομαι σαν αδέσποτη σφαίρα». Δεν ξέρω γιατί θύμωνα όταν το άκουγα αυτό. Αν και του θύμωνα και για πολλά άλλα πράγματα. Κι ούτε ξέρω ποιος είχε δίκιο. Ίσως ήθελα κι εγώ να φύγω πια. Παρ' όλα αυτά μου άρεσε πολύ να τον βλέπω να βάζει στο μαγνητόφωνο την *Πρώτη συμφωνία* του Μπραμς και να διευθύνει με μια φανταστική μπαγκέτα μια φανταστική ορχήστρα. Μ' ενοχλούσε όμως που ενώ είχε ζήσει όλη του τη ζωή διασκεδάζοντας, με παιδική

αθωότητα πολλές φορές, και αποφεύγοντας κάθε είδους στενοχώρια, θεωρούσε ότι έπρεπε να φταίει κάποιος άλλος που το νόημα όλης αυτής της διασκέδασης δεν ήταν παρά μόνο η ίδια η διασκέδαση. Ήταν φορές που στα είκοσί μου χρόνια είπα: «Δεν θέλω να γίνω σαν αυτόν». Κι άλλες πάλι που στενοχωριόμουν επειδή δεν μπορούσα να είμαι ευτυχημένος, άνετος, ξέγνοιαστος κι όμορφος όπως εκείνος.

Πολύ αργότερα όλα αυτά έμειναν πίσω, έπαψα να ζηλεύω και να θυμώνω με τον πατέρα που ποτέ δεν μ' έθιξε και ποτέ δεν με μάλωσε, κι άρχισα σιγά σιγά να αποδέχομαι καρτερικά την αναπόφευκτη ομοιοτήτά μας. Τώρα, όταν μ' ενοχλεί η βλακεία κάποιου, όταν στο εστιατόριο διαμαρτύρομαι στο σερβιτόρο, όταν δαγκώνω τα χείλη μου, όταν πετάω σε μια γωνιά τα βιβλία που αφήνω στη μέση αδιάβαστα, όταν φιλάω την κόρη μου, όταν βγάζω λεφτά από την τσέπη μου, όταν χαιρετάω κεφάλτος και με χιουμοριστική διάθεση, πιάνω τον εαυτό μου να τον μιμείται. Κι όχι επειδή το χέρι μου, το μπράτσο μου, οι καρποί των χεριών μου ή η ελιά στην πλάτη μου είναι ίδια με τα δικά του. Είναι κάτι που με τρομάζει, με κάνει να ανατριχιάζω, μου θυμίζει με πόση λαχτάρα όταν ήμουν παιδί ήθελα να του μοιάζω: ο θάνατος του άντρα αρχίζει με το θάνατο του πατέρα του.